

## Kovida Shloka #19 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 60

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya –  
<https://www.youtube.com/watch?v=7H9Oz9STfDQ>
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida  
- [https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPz\\_ZVFu6docp\\_PVxfRbF](https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPz_ZVFu6docp_PVxfRbF)
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - <https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU>
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 -  
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/>  
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh2/>  
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh3/>

Class notes for this shloka

**60. श्लोकः**

मूलपाठः

तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामुत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रम् ।

अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपात विद्याधरहस्तमुक्ता ॥ २.६० ॥

पदच्छेदः

तस्मिन्क्षणे, पालयितुः, प्रजानाम्, उत्पश्यतः, सिंहनिपातम्, उग्रम्, अवाङ्मुखस्य, उपरि, पुष्पवृष्टिः, पपात, विद्याधरहस्तमुक्ता

अन्वयार्थः

- तस्मिन् क्षणे = यदा दिलीपः स्वदेहार्पणाय सिंहम् उपागच्छत् तदा
- उग्रं सिंहनिपातम् = भयङ्करं सिंहस्य आक्रमणम् / अवपतनम्
- उत्पश्यतः = उत्प्रेक्षमाणस्य
- अवाङ्मुखस्य = अधोमुखस्य
- प्रजानां पालयितुः उपरि = नराणां पत्युः उपरिष्ठात्
- विद्याधरहस्तमुक्ता = विद्याधराः इति देवयोनिविशेषाः । तेषां करैः अवकीर्णम् ।  
विद्याधराप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिन्नराः।पिशाचोगुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः - इत्यमरः
- पुष्पवृष्टिः पपात = पुष्पवर्षणम् अपतत् ।

अन्वयः

तस्मिन् क्षणे उग्रं सिंहनिपातम् उत्पश्यतः अवाङ्मुखस्य प्रजानां पालयितुः उपरि विद्याधरहस्तमुक्ता पुष्पवृष्टिः पपात ।

अन्वयरचना

- पपात
  - का पपात ? पुष्पवृष्टिः
    - कीदृशी पुष्पवृष्टिः ? विद्याधरहस्तमुक्ता
  - कुत्र पपात ? उपरि
    - कस्य उपरि ? पालयितुः
      - कासां पालयितुः ? प्रजानाम्
      - कीदृशस्य पालयितुः ? अवाङ्मुखस्य
      - पुनः कीदृशस्य पालयितुः ? उत्पश्यतः
        - कम् उत्पश्यतः ? सिंहनिपातम्
        - कीदृशं सिंहनिपातम् ? उग्रम्
      - कदा पपात ? तस्मिन् क्षणे

तात्पर्यम्

स्वदेहार्पणं कृत्वा धेनोः संरक्षणे तत्परः दिलीपराजः आमिषस्य पिण्डम् इव स्वशरीरं सिंहाय उपानयत् । तस्मिन् क्षणे अधोमुखः दिलीपः भयङ्करं सिंहाक्रमणं प्रतीक्षमाणः आस्ते । किन्तु अहो आश्चर्यम् इदं प्रवृत्तं यत् विद्याधराणां हस्तैः मुक्तं कोमलं पुष्पवर्षणं तस्योपरि अपतत् ।

“उग्रे सिंहनिपाते शङ्किते सति पुष्पवृष्टिः पपात इति वैचित्र्यम् ।”

पदविवरणम्

- सिंहनिपातम् = सिंहस्य निपातः सिंहनिपातः, तम्
- उत्पश्यतः = ऊर्ध्वं पश्यति इति उत्पश्यति । तकारान्तः पुं., उत्पश्यत् शब्दः, शतृ, ष.वि., ए.व.
- अवाङ्मुखस्य = अवाक् मुखं यस्य सः अवाङ्मुखः, तस्य
- पालयितुः = ऋकारान्तः पुं., पालयितु शब्दः, ष.वि., ए.व.
- विद्याधरहस्तमुक्ता
  - विद्याधराणां हस्ताः = विद्याधरहस्ताः

- विद्याधरहस्तमुक्ता = विद्याधरहस्तैः मुक्ता
- पुष्पवृष्टिः = पुष्पाणां वृष्टिः
- पपात = पत् “पतुँ गतौ”, लिट्., प्र.पु., ए.व.

अन्यविषयाः

- विद्यां मन्त्रादिकं धरति इति विद्याधरः ।
- कामरूपी खेचरः ।
- देवयोनिविशेषः ।
- लोकेऽस्मिन् गणशस्तानि मन्त्रविद्याविचारिणाम् ।

विद्याधरास्तथान्येऽपि विद्याबलसमन्विताः ॥ वह्निपुराणम्

सन्धिः

- अवाङ्मुखस्योपरि = अवाङ्मुखस्य + उपरि । [गुणसन्धिः](#) ।

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा <https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih> पश्यतु ।

Word-Meaning

- तस्मिन् क्षणे = At that moment
  - पुष्पवृष्टिः = a shower (वृष्टि) of flowers (पुष्प)
    - विद्याधरहस्तमुक्ता = that were released (मुक्त) by the hands (हस्त) of Vidyadharas (विद्याधर), who are the celestial beings holding knowledge
  - पपात = fell
  - उपरि = on top
  - प्रजानां पालयितुः = of him, the protector (पालयितृ) of the subjects (प्रजा),
    - उत्पश्यतः = of him, who was looking forward, (उत्पश्यत्)e., expecting
    - उग्रं सिंहनिपातम् = the terrible (उग्र) leap (निपात) of the lion (सिंह)
    - अवाङ्मुखस्य = of him, who was facing (मुख) downwards (अवाङ्)